

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.96>

ЕКСПРОПРІАЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Цибульська О.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Цибульська О.Ю. Експропріація в міжнародному праві та проблеми її реалізації в Україні.

Питання належності та захисту власності здавна вважаються основоположними аспектами соціально-економічних відносин, які визначають характер та розвиток суспільства. Однак у контексті глобалізації та зростаючої міжнародної взаємодії проблема власності набуває нового виміру. Особливу увагу при цьому заслуговує поняття експропріації як засобу обмеження власних прав та пов'язаних з цим правових проблем. В контексті міжнародного права експропріація стає однією з ключових тем, яка потребує ретельного аналізу та систематизації.

Експропріація, як суттєвий елемент розвитку суспільства, вимагає уважного дослідження з багатоаспектної перспективи, враховуючи її правову, економічну, політичну та соціокультурну значущість. Особливу актуальність ця проблематика набуває в контексті України, яка, знаходячись на перехресті міжнародних інтересів та геополітичних викликів, стикається з необхідністю забезпечення захисту власності та прав власності на різних рівнях.

В сучасних умовах глибокої інтеграції та взаємодії міжнародних суб'єктів, питання експропріації набуває важливості не лише на рівні національного законодавства, але й на міжнародному рівні, де виникають нові виклики та протиріччя. Процес глобалізації та міжнародної торгівлі породжує складні ситуації, коли іноземні інвестори, міжнародні компанії та держави можуть стикнутися з різними формами експропріації, включаючи пряму, індиректну та виправдану відчуження власності.

Україна, як активний учасник світового співтовариства та суб'єкт міжнародного права, також стикається з цими викликами та має адаптувати своє законодавство до вимог міжнародних стандартів, забезпечуючи захист прав та інтересів своїх громадян та іноземних інвесторів. Особливо актуальними стають питання забезпечення справедливої компенсації, прозорості процедур експропріації, а також уникнення недоліків та зловживань з боку держави.

Ключові слова: експропріація, інвестиційний клімат, захист, адаптація, міжнародні стандарти, проблеми реалізації.

Tsybulska O.Yu. Expropriation in international law and problems of its implementation in Ukraine.

Questions of ownership and protection of property have long been considered fundamental aspects of socio-economic relations that determine the nature and development of society. However, in the context of globalization and growing international interaction, the property problem takes on a new dimension. The concept of expropriation as a means of limiting one's own rights and related legal problems deserves special attention. In the context of international law, expropriation becomes one of the key topics that require careful analysis and systematization.

Expropriation, as an essential element of the development of society, requires careful research from a multifaceted perspective, taking into account its legal, economic, political, and socio-cultural significance. This issue becomes especially relevant in the context of Ukraine, which, being at the crossroads of international interests and geopolitical challenges, faces the need to ensure the protection of property and property rights at various levels.

In modern conditions of deep integration and interaction of international subjects, the issue of expropriation gains importance not only at the level of national legislation but also at the international level, where new challenges and contradictions arise. The process of globalization and international trade creates complex situations where foreign investors, international companies, and states can face various forms of expropriation, including direct, indirect, and justified expropriation.

Ukraine, as an active member of the world community and a subject of international law, also faces these challenges and must adapt its legislation to the requirements of international standards, ensuring the protection of the rights and interests of its citizens and foreign investors. Issues of ensuring fair compensation, transparency of expropriation procedures, as well as avoiding shortcomings and abuses by the state are becoming especially relevant.

Key words: expropriation, investment climate, protection, adaptation, international standards, implementation problems.

Постановка проблеми. Актуальні соціально-економічні зміни, породжені глобалізацією та зростаючою міжнародною взаємодією, створюють нові виклики для правового захисту власності на міжнародному та національному рівнях. Одним із ключових аспектів цієї теми є поняття експропріації – застосування державою обмежень на право власності фізичних та юридичних осіб в інтересах загальної громадської користі. Експропріація, з одного боку, є необхідним засобом реалізації державних стратегій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку та соціальної справедливості. З іншого боку, вона може породжувати правові проблеми, які вимагають систематичного та комплексного розгляду з позиції міжнародного права та національного законодавства.

Україна, як суб'єкт міжнародного права, перебуваючи на перехресті міжнародних інтересів та геополітичних викликів, відчуває необхідність у забезпеченні ефективного механізму захисту прав власності в умовах що змінюються міжнародних стандартів та норм. Враховуючи різноманітні аспекти експропріації – від її ролі в економічному розвитку до соціально-правових наслідків – виникають проблеми та виклики, пов'язані з визначенням прозорих та справедливих процедур експропріації, гарантуванням адекватної компенсації та уникненням можливих зловживань з боку держави.

Ця проблема стає надзвичайно актуальною для України, оскільки країна має амбітні цілі розвитку, привертає іноземних інвесторів та веде активну міжнародну взаємодію. Проте, в контексті комплексності сучасних викликів, зокрема політичних, економічних та соціокультурних, існує необхідність у глибокому аналізі міжнародного досвіду та розробці конкретних стратегій для врегулювання експропріаційних процесів. Відсутність чіткої та збалансованої системи захисту власності може призвести до небажаних наслідків для розвитку суспільства та економіки України.

Стан опрацювання теми є середнім. Інтерес до дослідження теми експропріації виникає з потреби розкриття проблем, які виникають у процесі реалізації цього процесу. Багато науковців досліджують цю тему в окремих аспектах цієї комплексної теми. Серед таких вчених варто виокремити наступних: Ашихмін І.М., Дорошенко І.В., Дударець Д.В., Малай А.О., Наконечний А.Б., Поєдинок В., Савченко В.В. та інші талановиті науковці.

Мета дослідження полягає в усвідомленні ключових аспектів експропріації в міжнародному праві та їх впливу на реалізацію в Україні, а також у формулюванні рекомендацій для створення ефективної системи захисту власності, яка б відповідала вимогам сучасних міжнародних стандартів та внутрішньої потреби розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Поняття «експропріація» є основоположним у контексті вивчення власності та її захисту в міжнародному праві. Експропріація визначається як акт держави, що полягає в прийнятті рішення про позбавлення фізичних чи юридичних осіб їхнього права володіння, користування або розпорядження конкретним майном чи майновими цінностями [8]. Цей процес може відбуватися як у сфері реалізації публічних інтересів, так і в ситуаціях, пов'язаних з економічними стратегіями, соціальними реформами та іншими національними цілями.

Процес експропріації необхідно розглядати в контексті загальних принципів міжнародного права, зокрема принципу пропорційності, який вимагає, щоб обмеження власницьких прав було відповідним та пропорційним до досягнення законних цілей. Поняття експропріації також прив'язане до поняття «публічний інтерес», яке є ключовим у визначенні обставин, що виправдовують вживання заходів, обмежуючих власницькі права.

Концептуальне розуміння поняття «експропріація» в міжнародному праві дозволяє розглядати важливі аспекти правового регулювання власності та захисту власницьких прав у міжнародних відносинах, а також аналізувати проблеми, пов'язані з її реалізацією в конкретних національних контекстах, зокрема в Україні.

В контексті міжнародного права, експропріація представляє собою складний юридичний аспект, який вимагає забезпечення балансу між інтересами держав та інвесторів, а також врахування публічних та приватних правових обов'язків [2]. Для забезпечення правової стабільності та відсутності свавілля з боку держав, були створені міжнародно-правові норми, що регулюють питання експропріації.

У межах міжнародно-правового регулювання експропріації важливо враховувати різноманітність міжнародних практик та судової практики, що допомагає розкрити тенденції та особливості у врегулюванні експропріаційних конфліктів. Наразі практично всі чинні міжнародно-правові документи, які присвячені інвестиціям, містять положення про їх непряму експропріацію. Керівництво Світового банку з правового регулювання прямих іноземних інвестицій встановило, що держава не може експропріювати іноземну приватну інвестицію без дискримінації на основі державної незалежності та з виплатою відповідної компенсації [1].

Разом з тим, сталість та ефективність міжнародно-правових інструментів регулювання експропріації визначається їхньою реалізацією на національному рівні та дотриманням державами своїх зобов'язань у відношенні захисту іноземних інвесторів.

Аналіз законодавчого середовища України стосовно експропріації свідчить про існування комплексу норм, які регулюють правові процедури та механізми експропріаційних дій. Основою для цього є Конституція України, що забезпечує загальний фундамент захисту власності та визначає засади реалізації публічних інтересів у контексті експропріації. Так, ч. 4 ст. 41 КУ передбачає, що право власності є непорушним. Також, в п. 5 вказано, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та у порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості [6].

Питання експропріації також розглядаються у спеціалізованих законах та нормативно-правових актах, які визначають процедури, умови, порядок компенсації та здійснення експропріаційних заходів.

Проте, наявність законодавчих норм не завжди гарантує ефективну реалізацію експропріаційних процедур. Сучасний стан законодавства України стосовно експропріації виявляє наступні проблеми:

- Прозорість та принципи компенсації

Процедура оцінки майна та визначення компенсації не завжди відповідає міжнародним стандартам та принципам справедливості. Недостатня прозорість та адекватність визначення вартості майна може призвести до незадоволення власників та недостатньої довіри до експропріаційних процедур.

- Процедури спростування та судовий захист

Механізми спростування дій держави та судового захисту прав власників потребують подальшого удосконалення. Відсутність ефективних процедур може обмежувати можливості власників захищати свої права під час експропріації.

- Справедлива компенсація та інвестиційний клімат

Недостатня справедлива компенсація може негативно вплинути на інвестиційний клімат та зміцнення довіри іноземних інвесторів до України. Система компенсації повинна відповідати вимогам справедливості та стимулювати розвиток економіки.

- Відсутність єдиного підходу

Різноманітність норм та процедур у різних законодавчих актах може створювати плутанину та незрозумілість в реалізації експропріаційних заходів. Важливо створити єдиний підхід та комплексну систему норм, що регулюють експропріацію.

- Вплив на інвестиційний клімат

Невирішені питання щодо експропріації можуть створювати невизначеність та ризики для інвесторів, що негативно впливає на інвестиційний

клімат та можливість розвитку підприємництва.

Значущим прикладом подібних труднощів є Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» (далі – Закон). Вказане законодавче положення передбачає експропріацію майна резидентів Російської Федерації без виплати компенсації, що є цілком розумілим для українського народу [5]. Однак з позицій міжнародних стандартів виникає проблема, оскільки принцип справедливої компенсації за експропріацію є ключовим для міжнародної практики. Зазначений Закон, відтак, може викликати занепокоєння серед міжнародних партнерів та інвесторів, оскільки він не відповідає вимогам міжнародного права у сфері експропріації. При цьому, суттєва роль у розв'язанні цього питання належить компетентним органам, які повинні здійснювати зусилля щодо приведення внутрішнього законодавства у відповідність із зобов'язаннями міжнародного співтовариства та встановленими стандартами.

Загальний аналіз сучасного законодавства України стосовно експропріації вказує на потребу подальшого удосконалення та гармонізації норм для забезпечення ефективної та справедливої реалізації експропріаційних процедур.

Експропріація, як акт позбавлення прав власності, має значний вплив на інвестиційний клімат країни. Іноземні інвестори та підприємства активно аналізують ризики, пов'язані з можливістю втрати майна через експропріаційні заходи держави. Неодноразові або несправедливі випадки експропріації можуть негативно впливати на рішення інвесторів вкладати свої кошти в економіку країни. Нестабільність та невизначеність щодо правового регулювання експропріації можуть створювати значні ризики для іноземних інвесторів. Вони можуть стурбовано ставитися до перспективи втрати свого майна через можливі дії держави та недостатність гарантій щодо справедливого компенсаційного врегулювання. Такі обставини можуть впливати на інвестиційні рішення та вибір напрямків інвестування [4].

Експропріаційні заходи можуть впливати на розвиток підприємництва в країні, зокрема шляхом обмеження прав власників, невизначеності та ризиків. Недостатність стабільності у власницьких правах може стримувати підприємців від вкладення коштів у розвиток нових проектів та розширення бізнесу [3].

Для забезпечення позитивного впливу експропріаційних процедур на інвестиційний клімат та розвиток підприємництва важливо забезпечити стале, прозоре та справедливе регулювання відносин у сфері власності та експропріації. Необхідно створити надійні механізми захисту прав власників та гарантувати справедливу компенсацію в разі експропріаційних дій.

Забезпечення відповідності законодавства міжнародним стандартам є також важливим чинником для привернення іноземних інвесторів та підвищення інвестиційної привабливості країни. Адекватне правове регулювання сприятиме розвитку стійкого та конкурентоспроможного підприємницького середовища, сприяючи інноваційному розвитку та економічному зростанню.

Сучасний світовий контекст передбачає активну міжнародну взаємодію та інтеграцію держав на різних рівнях. Україна, як суб'єкт міжнародного права, зобов'язана дотримуватись міжнародних договорів та стандартів, до яких вона приєдналася. Адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів має на меті забезпечити гарантований захист прав власників та інвесторів. Це включає в себе встановлення чітких правил експропріації, адекватну процедуру оцінки майна, справедливу компенсацію та доступ до судового захисту. Гармонізація законодавства з міжнародними стандартами також має велике значення для створення сприятливого інвестиційного клімату. Іноземні інвестори шукають стабільність, прозорість та надійність у правовому середовищі, що є важливим чинником для вирішення їхніх інвестиційних рішень. Адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів також може сприяти поглибленню міжнародної співпраці та інтеграції. Водночас, цей процес може стати важливим кроком у забезпеченні справедливості, правової стабільності та розвитку сучасного правового простору в Україні.

Законодавство, спрямоване на захист прав власників та інвесторів, передбачає визнання та гарантування їхніх прав на власність, включаючи права володіння, користування, розпорядження та захисту. Це також включає надання правових засобів для оскарження рішень та дій держави, які обмежують права власників та інвесторів. Захист прав власників та інвесторів передбачає гарантування справедливої компенсації у разі експропріації або інших обмежень прав власності. Компенсація повинна бути адекватною та відповідною вартості майна, яке підлягає втраті [9].

Судовий захист є важливим механізмом для забезпечення захисту прав власників та інвесторів. Вони повинні мати можливість оскаржити будь-які рішення державних органів або недобросовісні дії, що порушують їхні права. Додатково, можливість вирішення спорів через арбітражні інстанції сприяє розгляду спорів незалежними та об'єктивними суддями [10]. Захист прав власників та інвесторів є постійним завданням, оскільки розвиток суспільства та зміни в економічному середовищі вимагають адаптації законодавства та механізмів захисту. Невід'ємною частиною цього процесу є посилення співпраці між державою та громадянами, розвиток судової системи та надання інвесторам надійних гарантій щодо їхніх прав.

Інвестиційний клімат визначає ступінь привабливості та конкурентоспроможності країни для іноземних та внутрішніх інвесторів. Поліпшення інвестиційного клімату стає важливою передумовою для залучення інвестицій, сприяння створенню нових робочих місць, розвитку інновацій та підвищенню економічного зростання. Суттєвим фактором в поліпшенні інвестиційного клімату є створення сприятливого правового середовища. Це охоплює розробку та реалізацію законодавчих актів, що гарантують захист прав власників, стимулюють підприємництво, регулюють процедури експропріації та надають правові засади для вирішення інвестиційних спорів [7]. Поліпшення інвестиційного клімату є складним та багатограним завданням, яке вимагає спільних зусиль держави, бізнесу та громадськості. Необхідно постійно аналізувати та оновлювати підходи до створення сприятливих умов для інвестицій та підприємництва, забезпечуючи баланс між інтересами всіх сторін.

Висновок. Дослідження теми виявило важливі аспекти: поняття експропріації, міжнародно-правове регулювання, стан законодавства України, проблеми експропріаційних процедур, вплив на інвестиційний клімат та адаптацію до стандартів. Захист прав власників та інвесторів - ключовий для інвестиційного клімату. Прозорість та справедливість експропріацій важливі для довіри. Адекватна компенсація та судовий захист сприяють економічному росту. Україна повинна адаптувати законодавство до стандартів та забезпечити захист прав. Це розвиток країни та залучення інвестицій. Важливо збалансувати інтереси держави, громадян та інвесторів через співпрацю та діалог. Експропріаційні процедури повинні відповідати стандартам для створення стабільного інвестиційного клімату та розвитку підприємництва в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Legal Framework for the Treatment of Foreign Investment: Volume II: Report to the Development Committee and Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment. The World Bank, 1992. URL: <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/955221468766167766/guidelines>.
2. Ашихмін І.М. Захист власності іноземного інвестора від експропріації: дис...доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 246 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/24832>.
3. Дорошенко І.В. Підприємницьке середовище в аграрній сфері економіки. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. № 1. 2012. Дударець Д.В. Джере-

- ла міжнародно-правового регулювання інвестиційних відносин. Судова апеляція. № 2 (43). 2016.
4. Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 № 2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>.
 5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
 6. Малай А.О. Шляхи поліпшення інвестиційного клімату в Україні. Економіка та держава. № 9. 2011.
 7. Наконечний А.Б. Основні поняття та категорії інституту примусового відчуження. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 71. 2014. С. 312–320.
 8. Поєдинок В. Захист прав інвесторів у разі експропріації інвестиції. Jurnalul juridic national: teorie și practică, 2015, nr. 2/1(12), pp. 94–97. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/37740.
 9. Савченко В.В. Судовий захист права власності: теорія, практика та перспективи розвитку. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр». Міністерство освіти і науки України; Херсонський держ. ун-т, Ф-т бізнесу і права, Кафедра публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності. Херсон: ХДУ. 2020. 49 с. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/13008>.